

Вадим Задунайський,

доктор історичних наук, професор кафедри світової історії нового і новітнього часу Українського католицького університету (м. Львів)

ВІЙСЬКОВІ РАНГИ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА: УКРАЇНСЬКА СПАДЩИНА ЧИ ЗОВНІШНІ ВПЛИВИ

Опубліковано: Донецький Вісник НТШ. Серія «Історія». – Т. 37 – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2013 – С. 11-18 <http://www.ruthenia.info/txt/donvisn/donvisn/t37.pdf>

В історії українських козацьких формувань важливе значення відіграє останнє повноцінне козацьке утворення – Кубанське козацьке військо, в якому домінували українці. За таких умов особливої ваги набуває ретельне дослідження різноманітних аспектів функціонування цього формування, що дозволить зрозуміти тенденції розвитку козацької спільноти за нових обставин буття.

Ключові слова: Кубанське козацьке військо, військові ранги, історія Кубані, історія України.

Аналіз рангової системи Кубанського козацького війська важливий як у контексті вияву, так і як збереження української військово-козацької спадщини, так і запозичень з інших військових систем, особливо тих, яким тривалий час підпорядковувались українські козацькі утворення [1]. У хронологічному вимірі зазначена проблематика може стосуватись кількох століть. На нашу думку, особливої уваги заслуговують два періоди: впродовж другої половини XVI – XVII ст. (тоді на українську козацьку спільноту суттєво впливала І Річ Посполита) та XIX – початку XX ст. (у цей час козацькі утворення повністю контролювались Російською імперією).

Дослідження пропонованого аспекту козацької рангової системи сприятиме комплексному розумінню як тенденцій у розвитку чи трансформації

української козацької спільноти, так і рівня уніфікації козацької військової організації за новітніх часів.

Попри актуальність визначеної проблеми, її досі не опрацьовано у вітчизняній історіографії, не дивлячись на існування значної кількості робіт, присвячених історії українських козацьких формувань кінця XV – XVIII ст. [2].

Бракує зазначеного аналізу й дослідженням, присвяченим історії українських козацьких формувань на Північному Кавказі [3].

Військові засади буття українських козацьких формувань на Кубані вивчає й авторів цієї статті, але комплексного аналізу найменувань рангової системи Кубанського козацького війська з урахуванням впливів як попередньої української козацької спадщини, так і тривалого впливу польської та російської державних систем у вигляді окремої наукової розробки досі бракує [4].

Відзначимо й цікаві праці сучасних кубанських дослідників Б. Фролова, А. Малукала та А. Шахторіна присвячені історії Кубанського козацтва, в котрих теж відсутній огляд і аналіз зазначеної проблеми [5].

Польська історіографія теж досі не приділила належної уваги зазначеній проблематиці, попри зацікавлення козацькою тематикою XV – XVIII ст. [6].

Отже, в історіографії все ще не здійснене комплексне дослідження як збереження власної спадщини у ранговій системі Кубанського козацького війська, так і запозичень з інших військових систем упродовж другої половини XVI – XVII ст. та XIX – початку XX ст., що й обумовило актуальність пропонованої розробки та визначило її мету.

Джерельною основою представленої статті стали матеріали, почерпнуті у фондах ДАКК (Державний архів Краснодарського Краю) Росії, а також в опублікованих збірках документів. Наявна джерельна база забезпечує достатню достовірність положень та висновків цієї розробки.

Далі перейдемо до огляду рангово-посадової системи Кубанського козацького війська. Відразу наголосимо, що тут існували як військові ранги (чини), так і військові посади, котрі не завжди мали ідентичні найменування. На початку XX ст. у цьому козацькому формуванні діяла рангова система, що була поширена в усіх козацьких військових формуваннях Російської імперії

напередодні Першої світової війни (тоді існувало 11 козацьких військ та окремий полк [7]).

Згадана козацька рангово-посадова система мала такий вигляд:

- 1) Козак;
- 2) Приказний;
- 3) Молодший урядник;
- 4) Старший урядник;
- 5) Вахмістр (у Кубанських пластунських батальйонах використовувався термін Фельдфебель);
- 6) Підхорунжий;
- 7) Прапорщик (тільки під час військових дій);
- 8) Хорунжий;
- 9) Сотник;
- 10) Підосавул;
- 11) Осавул;
- 12) Військовий Старшина;
- 13) Полковник;
- 14) Генерал-майор;
- 15) Генерал-лейтенант;
- 16) Генерал кавалерії (повний Генерал) [8].

Перераховані найменування рангів можна поділити на рівні старшинства, що відповідали тогочасним вимогам військової організації та функціонування армійської системи:

I. «Козаки» (в Російській імперії використовувався термін «Нижчі Чини», який стосувався усіх військовослужбовців, що не мали офіцерського чину): Козак, Приказний, Молодший урядник, Старший урядник, Вахмістр (Фельдфебель – в Кубанських пластунських батальйонах) та Підхорунжий;

II. В умовах війни Прапорщик відповідав рівню «Заступника офіцера або наймолодшого офіцера»;

III. «Молодші старшини» (в Російській імперії використовувався термін «Обер-офіцери»): Хорунжий, Сотник, Підосавул та Осавул;

IV. «Булавні Старшини» (в Російській імперії використовувався термін «Штаб-офіцери»): Військовий Старшина та Полковник;

V. «Генерали»: Генерал-майор, Генерал-лейтенант та Генерал кавалерії (повний Генерал).

До речі, генеральські ранги тут наведено оскільки представники козацького офіцерства могли отримати їх під час військової служби. Підкреслимо, що в умовах мирного часу найбільшим козацьким окремим з'єднанням для кінноти була кавалерійська дивізія, а для кубанської козацької піхоти – пластунська бригада [9].

Слід зазначити, що більшість козацьких кавалерійських дивізій формувалась не лише з козацьких частин, що представляли різні козацькі утворення, але й інших кавалерійських формувань, а тому мали характер зведених [10]. При цьому, на чолі відповідної кавалерійської дивізії міг перебувати Генерал-майор, або Генерал-лейтенант [11]. Інакше кажучи, Повний генерал мусив перебувати на чолі армійського кавалерійського чи піхотного корпусу, а тому мав вже діяти за межами козацьких частин і з'єднань.

Після представленого переліку найменувань козацьких рангів початку ХХ ст. проаналізуємо вплив українських військово-козацьких традицій, що формувались ще за часів І Речі Посполитої (впродовж XVI – XVIII ст.). Відразу наголосимо, що на Запорозькій Січі та Гетьманщині старшинські ранги стосувались певних військових посад і після втрати козаком відповідної посади теж ним втрачались. Особливо показовим у цьому відношенні був досвід Запорозької Січі, де зберігалась традиція військово-демократичних виборів старшини до останніх часів її існування.

Ретельний аналіз-співставлення рангів українських козацьких формувань XVI – XVIII ст. та Кубанського козацького війська засвідчив, що в останньому було використано 8 ідентичних найменувань:

- 1) Козак;
- 2) Підхорунжий;
- 3) Хорунжий;
- 4) Сотник;

- 5) Підосавул;
- 6) Осавул;
- 7) Військовий Старшина;
- 8) Полковник [12].

Наведені найменування свідчать про значний обсяг військово-козацьких традицій Запорозької Січі та Гетьманщини, що зберігались на початку ХХ ст. в Кубанському козацтві. Поряд із цим, треба зазначити, що терміни: «Підхорунжий», «Хорунжий» та «Полковник» є подібними й до військових найменувань, що використовувались у більшості збройних формувань І Речі Посполитої, які діяли паралельно із козацькими [13]. Можна припустити, що це свідчить або про спільні витoki військових цінностей українців і поляків, або про взаємовпливи чи запозичення за тієї доби.

Окремо підкреслимо й факт використання новотворів «Молодший Урядник» та «Старший Урядник», які, вочевидь, мали україномовний характер (термін «урядник» є похідним від українських термінів «уряд» або «урядувати») [14].

Далі варто проаналізувати вияв впливу російської військової системи на найменування рангів (чинів) Кубанського козацького війська початку ХХ ст.:

- особливо помітним він є на рівні генеральських рангів, які повністю повторюють російські аналоги («Генерал-майор», «Генерал-лейтенант» та «Повний Генерал»);

- опосередкований вплив виявлено й у запровадженні терміну «Приказний» (походить від російського терміну «Приказ»);

- використання найменувань «Вахмістр» і «Фельдфебель» теж є запозиченням з російських військових взірців, хоча й вони раніше були запозичені російською системою в європейських аналогах.

Отже, російська військова система суттєво позначилась на системі найменувань військових чинів, що використовувалась у Кубанському козацькому війську на початку ХХ ст.

Висновки. Підсумовуючи наш аналіз найменувань військових рангів Кубанського козацтва слід наголосити на тому, що тут мав місце певний

компроміс між власною українською військовою спадщиною (яка у свою чергу зазнала деякого впливу пануючої на той час в І Речі Посполитій польської системи рангів-посад) та системою «чинів» Російської імперії. Тут домінували впливи давньої української козацької спадщини.

Таким чином, Кубанське козацьке військо на початку ХХ ст. мало самобутню систему військових рангів, що не лише зберігала українські козацькі досягнення минулих століть, але й використовувала функціональні взірці польської та російської військових систем.

Представлена розробка не вичерпує зазначеної проблематики, що дає підстави для подальшого дослідження системи військових рангів та посад в українських військових формуваннях як вітчизняними, так і зарубіжними вченими.

MILITARY RANKS OF THE CUBAN COSSACK ARMY: UKRAINIAN HERITAGE OR EXTERNAL INFLUENCES

Summary: In the history of the Ukrainian Cossacks, the Kuban Cossack Army plays an important role. The Kuban Cossack formation (in which the majority of Cossacks were Ukrainians) lasted the longest. Under such conditions, a thorough study of various aspects of the functioning of the Kuban Cossacks (including military ranks) becomes especially important. This will allow us to understand the development trends of the Ukrainian Cossack community under the new circumstances.

Key words: Kuban Cossack army, military ranks, history of Kuban, history of Ukraine.

ЛІТЕРАТУРА:

1. . Попко И. Д. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту / И. Д. Попко // Черноморские казаки. – М.: Вече 2009. – С. 31-32.
2. Антонович В. Коротка історія козащини. – К.: Україна, 1991. – 157 с.; Апанович О. Збройні сили України першої половини ХVІІІ ст. – К.: Наукова думка, 1969. – 221 с; Бачинська, О. Козацтво в системах

- Російської і Турецької імперій // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. дім “КиєвоМогилянська академія”, 2007. – Т. II. – С. 303-362; Скальковський, А. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ: «Січ», 1994. – 678 с.; Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. У 3 т. – Львів: «Світ», 1991.
3. Авраменко А. Козацьке військо на Кубані / А. М. Авраменко, Б. Є. Фролов, В. К. Чумаченко // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. – Т. II. – С. 364-414; Маленко Л. Кубанське козацтво // Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відпов. Ред. С. Р. Лях. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем’єр, 2006. – С. 322-327; Щербина Ф. История Кубанского Казачьего Войска. В 2-х т. – Краснодар: Советская Кубань, 1992.
4. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – Донецьк: НордПрес – ДонНУ, 2006. – 335 с.; Його ж: Рушниця у бойовій системі кубанських козаків (початок XX ст.) // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П. В. Добров. – Донецьк, 2009. – № 2. – С. 58- 64; Його ж: Кліматичні та епідеміологічні умови військової служби кубанських козаків на початку XX ст. // Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії. Випуск 5. / Укл. А. М. Авраменко. – Краснодар-Київ: ЕДВІ, 2011. – С. 211-215; Його ж: Шашка і кинджал у бойовому навчанні кубанських козаків (кінець XIX – початок XX ст.). // Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії. Випуск 6. / Укл. А. М. Авраменко. – Краснодар-Київ: ЕДВІ, 2012. – С. 249-258; Його ж: Старший командний склад кавалерійських з’єднань, сформованих за участю кубанських козаків (початок XX ст.) // Українська державність: історія і сучасність: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 23 листоп. 2012 р. / під заг. ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь, 2012. – С. 18-21; Його ж: Шашка у бойовій підготовці

козаків у полках I черги Кубанського козацтва на початку ХХст. (На прикладі I Полтавського Кошового Отамана Сидора Білого полку) // Історія зброї. Альманах / Гол. ред. В. Г. Шлайфер. – Запоріжжя, 2012 – № 5-6/2012. – С. 82-94; Його ж: Запровадження гімнастики в станичних школах Кубанського козацтва на початку ХХ ст. // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П. В. Добров. – Донецьк, 2012. – № 1 – С. 302- 309; Його ж: Вишкіл в учбових командах полків I черги Кубанського козацького війська на початку ХХ ст. (на прикладі I Полтавського Кошового Отамана Сидора Білого полку) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету/ Гол. ред. Ф. Г. Турченко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. 32. – С. 175-179; Його ж: Забезпечення відпустками офіцерів Кубанського козацького війська наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (на прикладі сотника Келебердинського та полковника Квартовкіна) // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія / Гол. Ред. К. В. Балабанов. – Вип. 3. – Маріуполь, 2012. – С. 7-11; Його ж: Зимовий вишкіл у кавалерійських полках першої черги Кубанського козацтва на початку ХХ ст. (на прикладі I Полтавського кавалерійського полку взимку 1904-1905 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2012. – № 22 (235). – С. 119-126; Його ж: Пісня «Ой на горі сніжок трусе» як вияв козацької моделі повернення до звичного життя після бою // Кубань – Україна: вопросы историко-культурного взаимодействия. Выпуск 7 / Сост. А. М. Авраменко, В. К. Чумаченко. – Краснодар-Киев: ЭДВИ, 2013. – С. 205-211.

5. Малукало А. Кубанское казачье войско в 1860 – 1914 гг.: организация, система управления и функционирования, социальноэкономический статус. – Краснодар: «Кубанькино», 2003. – 216 с.; Фролов Б. Е. Оружие кубанских казаков. – Краснодар: Традиция, 2009.–128 с.;

- Шахторин А. А. Подготовка казаков Кубанского казачьего войска во второй половине XIX – начале XX веков. – Краснодар: КВВАУЛ, 2008. – 213 с.
6. Baranowski B. Organizacja i sklad spoleczny Wojska Polskiego w pol. XVII wieku. – Warszawa: PWN; Wrocław: WDN, 1957. – 42 s.; Korzon T. Dzieje Wojen i wojskowości w Polsce. W 3 t. – Lwów – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923.
 7. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – С. 41.
 8. ДАКК. Ф. 396, оп. 1, спр. 9253, арк. 50; оп. 2, спр. 968, арк. 242-258; Ф. 318, оп. 6, спр. 121, арк. 15-16; Ф. 443, оп. 1, спр. 1, арк. 217; <http://www.opocuu.com/kazaki.htm>; <http://ru.wikipedia.org/wiki>; Смирнов А. Вожди белого казачества. Атаман Каледин. – СПб.: «Издательский Дом «Нева»», 2003. – С. 41-45.
 9. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – С. 101; ДАКК. Ф. 404, оп. 1, спр. 46, арк. 1-3.
 10. ДАКК. Ф. 439, оп. 1, спр. 11, арк. 1-14.
 11. Задунайський В. Старший командний склад кавалерійських з'єднань, сформованих за участю кубанських козаків (початок XX ст.). – С. 19.
 12. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. – С. 104-105; Яворницький Д. Вказ. праця. – Т. 1. – С. 138.
 13. Baranowski B. Вказ. праця. – С. 18, 25, 29-37.
 14. ДАКК. Ф. 396, оп. 1, спр. 9253, арк. 50.